

Dr Monika Kotowska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski

POJĘCIE DEMORALIZACJI NA TLE USTAWY O POSTĘPOWANIU W SPRAWACH NIELETNICH Z 26 PAŹDZIERNIKA 1982 R.

Streszczenie

Określenie „demoralizacja” pojawiło się w polskim ustawodawstwie wraz z wejściem w życie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich w 1982 r. i od początku budziło wiele wątpliwości. Rozbieżności dotyczą zarówno potocznego, jak i prawniczego rozumienia tego słowa. Konsekwencją różnic interpretacyjnych w praktyce wymiaru sprawiedliwości mogą być wątpliwości, co do tego, czy określone zachowanie nieletniego spełnia znamiona zawarte w pojęciu demoralizacji. Konsekwentnie więc – czy istnieje podstawa do wszczęcia postępowania w sprawie konkretnego nieletniego, a w dalszej kolejności – czy zachodzi potrzeba zastosowania wobec nieletniego określonych środków wychowawczych. W zależności od tego, czy nieletni wykazuje symptomy demoralizacji czy też nie, czy istnieje przesłanka do prawnej interwencji w życie nieletniego lub też występuje jej brak. Celem niniejszego artykułu jest dyskusja pojęcia demoralizacji i wskazanie problemów jakie mogą powstawać na tym tle.

Słowa kluczowe: demoralizacja, nieletni, przestępczość nieletnich.

THE CONCEPT OF DEMORALIZATION AGAINST THE BACKGROUND OF THE ACT ON JUVENILE JUSTICE OF 26 OCTOBER 1982

Abstract

The term "demoralization" appeared in the Polish legislation with the entry into force of the Act on juvenile justice in 1982 and from the beginning gave rise to many doubts. The discrepancies relate to both the current and the legal understanding of the word. The consequence of differences in interpretation in practice of the judiciary may be doubts as to whether certain behaviour of ju-

venile meets the traits included in the concept of demoralization. Consistently so – is there a basis to proceed on a specific juvenile, followed by – whether you need to apply to juvenile specific educational measures. Thus, depending on whether the juvenile is showing signs of demoralization or not, whether there is a legal prerequisite for intervention in the life of a juvenile or there is the lack of it. The purpose of this article is to discuss the concept of demoralization and identify the problems that may arise in this regard.

Keywords: demoralization, juvenile, juvenile delinquency.

Określenie „demoralizacja” pojawiło się w polskim ustawodawstwie dopiero po uchwaleniu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich w 1982 r.¹, chociaż ideę rozszerzenia aktywności sądu rodzinnego na zachowania inne niż popełnianie czynów karalnych propagowano już od lat 60. XX w.². Termin „demoralizacja” występował jednak raczej w projektach aktów ustawodawczych niż w wypowiedziach przedstawicieli nauki³.

Określenie „demoralizacja” cechuje niejednoznaczność. Rozbieżności mogą dotyczyć zarówno potocznego jak i prawniczego rozumienia tego słowa. Konsekwencją różnic interpretacyjnych w praktyce wymiaru sprawiedliwości mogą być wątpliwości co do tego, czy określone zachowanie nieletniego spełnia znamiona pojęcia demoralizacji czy też nie, a więc czy istnieje podstawa do wszczęcia w jego sprawie postępowania a w dalszej kolejności czy zachodzi potrzeba zastosowania wobec nieletniego określonych środków wychowawczych. W zależności więc od tego, czy nieletni wykazuje symptomy demoralizacji czy też nie, istnieje przesłanka do prawnej interwencji w życie nieletniego lub też występuje jej brak. Celem niniejszego artykułu jest omówienie pojęcia demoralizacji i wskazanie problemów jakie mogą rodzić się na jego tle.

W sensie semantycznym do zrozumienia czym jest demoralizacja zwykle wykorzystuje się słowniki języka polskiego. Definicje

¹ Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 r. (tekst pierwotny Dz.U. z 12 listopada 1982 r. Nr 35, poz. 228; tekst jedn. Dz.U. z 2010 r. Nr 33, poz. 178).

² S. Batawia, *Konferencja poświęcona przestępczości nieletnich w młodszych rocznikach wieku (zorganizowana przez Zakład Kryminologii INP PAN)*, „Państwo i Prawo” 1961 nr 1, s. 131 i nast.

³ W. Klaus, *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości nieletnich*, Warszawa 2009, s. 101-102.

słownikowe najczęściej odwołują się do rozumienia tego terminu, jako:

- a) upadek moralności, rozwiązłość obyczajów, zepsucie oraz:
- b) brak karności, dyscypliny⁴.

W jednym i w drugim przypadku występuje tu odesłanie do przestrzegania pewnych norm, głównie moralnych, a także i prawnych, obyczajowych lub etycznych, które jednak w większości nie są ściśle sprecyzowane⁵.

Jeśli chodzi o aspekt legislacyjny omawiany termin pojawił się wraz z wejściem w życie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich (cytowanej dalej jako ustawa). Ustawowe wprowadzenie pojęcia demoralizacji było podyktowane wieloma względami. Najistotniejszym z nich było unormowanie podstaw podjęcia postępowania w sprawie nieletniego tak, aby sąd rodzinny nie czekał z interwencją do czasu popełnienia przez niego czynu zabronionego. Chodziło przy tym o takie kryterium, które byłoby związane z osobowością nieletniego, jego postawą wobec zasad społecznych i które pozwoliłoby nie tylko na wczesną interwencję sądu rodzinnego, ale również właściwe, zgodne z zasadą indywidualizacji, postępowanie w jego sprawie.

Do takich właśnie celów nawiązuje preambuła ustawy, w której prawodawca dążąc do przeciwdziałania demoralizacji statuuje stanowisko, że interwencji sądu rodzinnego nie można ograniczyć do wkraczania w życie nieletniego wówczas, gdy już popełniono czyn karalny w postaci przestępstwa lub wykroczenia a nawet wówczas, gdy proces demoralizacji jest już zaawansowany. Zapobieganie demoralizacji oznaczać ma stosowanie środków jej zapobiegających w celu powstrzymania procesu niedostosowania w jego początkowym rozwoju. Samo zwalczanie demoralizacji dotyczy sytuacji, w której nieletni jest już zdemoralizowany. Chodzi w tym przypadku o wysoki stopień, intensywność i trwałość tego stanu⁶.

⁴ *Słownik języka polskiego*, praca zbiorowa pod red. W. Doroszewskiego, Warszawa 1960, t. II, s. 81; *Mały słownik języka polskiego*, S. Skorupka, H. Auderska (red.), Warszawa 1968, s. 111.

⁵ F. Zelder, *Postępowanie opiekuńczo-wychowawcze*, Warszawa 1986, s. 12-13.

⁶ P. Górecki, S. Stachowiak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 20.

Działanie w sprawie nieletniego należy więc wszczynać w miarę możliwości wcześniej, gdy zostaną stwierdzone pierwsze symptomy jego demoralizacji, gdyż tylko odpowiednio wczesna interwencja w sprawy wychowawcze może spowodować istotne zmiany w jego trybie życia i wychowaniu młodego człowieka.

Nie ulega wątpliwości, że wprowadzenie omawianego pojęcia do u.p.n. spowodowało istotne przeobrażenia postępowania z nieletnimi. G. Harasimiak⁷ wskazuje iż wytworzyło też specyficzną dwoistość. Po pierwsze celu – zgodnie z deklaracją ustawodawcy jest nim zapobieganie i zwalczanie z jednej strony przestępczości nieletnich, a z drugiej właśnie demoralizacji. Po drugie przyczyn wszczęcia postępowania – stwierdzenie przejawów demoralizacji lub popełnienia czynu zabronionego, i po trzecie: trybu rozpatrywania i procedury – zależnie od podstawy wszczęcia postępowania: opiekuńczego lub poprawczego czyli procedury cywilnej lub karnej.

Niemniej tuż po wprowadzeniu omawianego terminu do ustawy zarówno wśród przedstawicieli judykatury jak i dogmatyki zrodziła się wątpliwość co do jego zakresu treściowego. Nie ulega wątpliwości, że od właściwego ustalenia ram pojęciowych zależy efektywność stosowania ustawy, która oprócz czynu karnego właśnie z demoralizacji uczyniła podstawową przesłankę postępowania z nieletnimi.

Delimitacja ram stosowania ustawy w imię funkcji gwarancyjnej prawa wymaga określenia treści pojęcia demoralizacji. Nie podjął się tego zadania sam ustawodawca, nie podał autentycznej wykładni „demoralizacji”, co może jednak być o tyle zrozumiałe, że jak dotąd nie ma ona w doktrynie jednolicie określonej treści⁸. Sprawę komplikuje ponadto zróżnicowana, w zależności od gałęzi nauki terminologia, obejmująca w istocie to samo zjawisko, o mniejszym bądź większym stopniu nasilenia. W zależności więc od dyscypliny naukowej – psychologii, socjologii, pedagogiki czy prawa – dane zjawisko definiuje się jako „niedostosowanie

⁷ G. Harasimiak, *Demoralizacja – podstawowe pojęcie w postępowaniu w sprawach nieletnich*, [w:] J. M. Stanik, L. Woszczyński (red.), *Przestępczość nieletnich. Aspekty psychospołeczne i prawne*, Katowice 2005.

⁸ A. Grześkowiak, *Reforma postępowania z nieletnimi. Uwagi ogólne na temat materialnoprawnych rozwiązań ustawy z 26.X.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Studia Prawnicze” 1984, nr 1-2, s. 228.

wanie społeczne”, „nieprzystosowanie”, „wykolejenie”, czy wreszcie „demoralizację”.

Pomijając różnice terminologiczne, które czasami w intencji różnych badaczy mają akcentować w sposób szczególny różne aspekty (np. etiologiczny lub fenomenologiczny, socjologiczny lub pedagogiczny itp.) danego zjawiska, zaznaczyć trzeba, iż w istocie charakteryzuje ono pewien typ zachowania się nieletniego, niezgodny z podstawowymi zasadami postępowania uznawanymi powszechnie za obowiązujące w grupie wiekowej, wobec której mają zastosowanie przepisy ustawy⁹.

W pierwszej kolejności interpretacji terminu „demoralizacja” podjęli się komentatorzy ustawy. W niespełna po dwóch latach funkcjonowania ustawy pojawił się pierwszy komentarz (pod red. A. Krukowskiego), którego autorzy podkreślali, iż „demoralizacja nieletnich oznacza stan bądź proces charakteryzujący negatywne postawy i zachowania nieletniego w stosunku do obowiązujących w społeczeństwie podstawowych norm i zasad postępowania”¹⁰. Była to pierwsza próba zdefiniowania słowa „demoralizacja” z prawnonaukowego punktu widzenia.

Analizy omawianego terminu dokonała również A. Grześkowiak, zdaniem której, demoralizacja „zdaje się oznaczać niekorzystne zmiany osobowościowe, których rezultatem są różnorodne objawy polegające na zachowaniach sprzecznych z zasadami współżycia społecznego”¹¹.

M. Korcyl-Wolska podkreśla, iż ustawodawca przez demoralizację rozumie „takie zachowania, które polegają na naruszeniu norm etycznych (np. uprawianie nierządu) lub naruszaniu norm prawnych (popelnienie czynu zabronionego, udział w grupach przestępczych), a ponadto zachowania polegające na niewypełnianiu obowiązków uczniowskich”¹².

⁹ A. Krukowski, *Problemy zapobiegania przestępczości*, Warszawa 1982, s. 188.

¹⁰ K. Grześkowiak, A. Krukowski, W. Patulski, E. Warzocha, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 1984, s. 16.

¹¹ A. Grześkowiak, *Reforma...*, op. cit., s. 229.

¹² M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce*, Zakamycze 2001, s. 43 i n.

T. Bojarski, E. Skrętowicz¹³ wskazują, że „demoralizacja jako forma niedostosowania społecznego nie musi zostać potwierdzona wprost przestępstwem, może stanowić samodzielną negatywną charakterystykę postawy nieletniego. Oznacza, mimo braku jeszcze przestępstwa w życiu nieletniego, zagrożenie dla dalszego jego rozwoju i wobec tego przeciwdziałanie tym procesom staje się niezbędne w trosce o przyszłość nieletniego”. Należałoby powołać się również na poglądy psychologii i pedagogiki w omawianej tematyce, choć będzie to – ze względu na cel i charakter tego opracowania – ujęcie wybiórcze¹⁴.

I tak przedstawiciel pedagogiki resocjalizacyjnej Cz. Czapów posługuje się głównie terminem „wykolejenie społeczne”, co oznaczać ma proces eliminacji konstruktywnych efektów socjalizacji pod wpływem warunków środowiskowych. Autor twierdzi, że „demoralizacja stanowi pewną formę, czy też odmianę procesu nieprzystosowania społecznego”¹⁵. Podobną definicję podaje Z. Ostrihanska interpretując demoralizację jako „wynik i – jednocześnie – przejaw nieprzystosowania społecznego”¹⁶. Nieprzystosowanie społeczne ta autorka określa jako zachowanie nacechowane zespołem objawów świadczących o nieprzestrzeganiu podstawowych zasad postępowania, norm społecznych obowiązujących dzieci i młodzieży, przy czym – co częstokroć jest podkreślane w literaturze przedmiotu – zachowania takie nie mają charakteru sporadycznego, ale są względnie trwałe, powtarzające się wielokrotnie. Poza zasięgiem tej definicji znajduje się kategoria dzieci mających zaburzone w znacznym stopniu kontakty społeczne – dzieci o nadmiernych zahamowaniach i izolujące się, które jednak nie naruszają norm społecznych¹⁷. Terminem „nieprzystosowania społecznego” przy definiowaniu demoralizacji po-

¹³ T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z komentarzem*, Lublin 2002, s. 19.

¹⁴ Więcej zob.: B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków 2000; B. Urban (red.), *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, Kraków 2001; M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001.

¹⁵ Cyt. za: K. Gromek, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2004, s. 41.

¹⁶ Z. Ostrihanska w J. Jasiński (red.), *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*, Wrocław 1978, s. 314-315.

¹⁷ Ibidem.

sługuje się również J. Bafia¹⁸, tłumacząc je jako stopień zagrożenia nieletniego z punktu widzenia oczekiwanej społecznej wartości osobowości, jaką każdy powinien prezentować we wspólnocie narodowej, a skrótowo jako kryminologiczny wyraz patologii nieletnich. W innych próbach sformułowania pojęcia wysuwa się na czoło wartości moralne, podkreślając, że chodzi tu o odrzucenie przez nieletniego lub nieprzestrzeganie „podstawowych norm moralnych, rzutujących na wypełnienie ról społecznie ważnych, odmowę podporządkowania się uzasadnionym wymaganiom rodziny, szkoły, pracodawcy”¹⁹.

H. Kołakowska-Przełomiec wskazuje, że określenia „demoralizacja” można używać jako jeden z synonimów takich sformułowań jak: „wykolejenie społeczne”, „moralne zagrożenie”, „zaburzenie socjalizacji”, „zachowania dewiacyjne”, lub „nieprzystosowanie społeczne”. K. Pospiszyl również przewiduje możliwość zamiennego stosowania tych terminów²⁰. Znak równości między „demoralizacją” a „niedostosowaniem społecznym” stawiają K. Indecki i H. Maliszewska²¹.

W literaturze przedmiotu można spotkać jednak inne stanowisko dotyczące omawianej kwestii. A. Gaberle i M. Korcyl-Wolska oponują przeciw równoznacznemu traktowaniu wymienionych sformułowań. Podkreślają oni, że definiowanie demoralizacji poprzez stawianie znaku równości między tymi terminami jest nie tylko (wobec wieloznaczności określenia „nieprzystosowanie społeczne”) przykładem błędu definiowania *ignotum per ignotum*, lecz również zabiegiem wprowadzającym zamęt pojęciowy. Zdaniem tych autorów „nieprzystosowanie społeczne” może być stosowane tylko do wymagań stawianych nie tyle przez „społeczeństwo” (bo jest to twór zróżnicowany i niejednolity), ile przez zbiorowość, w której dana jednostka żyje i z którą pozostaje w bezpośrednich stosunkach. Wpływ na jednostkę nie jest wywierany przez „spo-

¹⁸ J. Bafia, *Wokół idei przewodnich nowego prawa o nieletnich*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1984, nr 4, s. 8.

¹⁹ A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1985, s. 129.

²⁰ Z. Sienkiewicz, *System sądowych...*, op. cit., s. 85.

²¹ K. Indecki, H. Maliszewska, *Sądowe środki przeciwdziałania patologii wobec dzieci i młodzieży*, [w:] A. Krukowski (red.), *Dewiacje społeczne i ich kontrola w Polsce*, Warszawa 1992, s. 68.

leczeństwo globalne”, lecz przez mniejsze, składające się na nie zbiorowości (małe grupy, instytucje itd.). Jeżeli zatem wymagania stawiane nieletniemu przez „jego” zbiorowość odbiegają od standardów przyjmowanych na poziomie szerszej struktury społecznej (czy też „społeczeństwa globalnego”), to spełniając je nieletni właśnie „przystosowuje się” do wymagań własnej zbiorowości („społecznie”). Spełnianie wymagań niezgodnych z wymaganiami własnej zbiorowości (rodziny, zbiorowości sąsiedzkiej, grupy koleżeńskiej itd.), ściągnęłoby na nieletniego sankcje negatywne, które mogą być dla niego (i często są) dolegliwsze niż perspektywa wejścia w kolizję z przedstawicielami innych zbiorowości lub instytucji. Wystarczy wskazać sytuację spotykaną jeszcze czasami w środowiskach wiejskich, w których zaniedbywanie obowiązków szkolnych bywa traktowane jako nieistotne wobec potrzeby „pomocy w gospodarstwie”, aby przekonać się, że posługiwanie się określeniem „nieprzystosowanie społeczne” przy odwołaniu się do „ogólnospołecznych wymagań” może nie mieć nic wspólnego z demoralizacją²².

Jednoznaczne zdefiniowanie omawianego określenia jest zabiegiem niezwykle skomplikowanym, ponieważ definicje są krytykowane jako z jednej strony wąskie, nieobejmujące wszystkich przejawów nieprzystosowania uzasadniającego uruchomienie odpowiednich działań, z drugiej strony zaś – jako niejasne, mogące prowadzić do relatywności ocen, zawsze niepożądanego z punktu widzenia gwarancyjnej funkcji prawa. Taką ocenę sędzia musi sformułować na podstawie materiału osobopoznawczego, przy którego gromadzeniu pomocni mu są kuratorzy, organa ścigania i w znacznym stopniu rodzinne ośrodki diagnostyczno – konsultacyjne, w których zatrudnieni są pedagodzy, psychologowie i psychiatrzy²³.

Ustawodawca wielokrotnie odwołuje się do demoralizacji na gruncie omawianej ustawy. Można wskazać, że powołuje się na nie w następujących przepisach:

²² A. Gaberle, M. Korcyl-Wolska, *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002, s. 13-14.

²³ T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2011, s. 52.

a) w art. 1 § 1 pkt. 1, który stanowi, że: przepisy ustawy stosuje się w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji – w stosunku do osób, które nie ukończyły 18 lat (demoralizacja stanowi więc jedną z przesłanek stosowania ustawy);

b) w art. 2, który stanowi, że: przewidziane w ustawie działania podejmuje się, gdy nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuści się czynu karalnego;

c) w art. 10, który przewiduje, że jedną z przesłanek możliwości orzeczenia sądu o umieszczeniu nieletniego w zakładzie poprawczym jest „wysoki stopień demoralizacji nieletniego”;

d) w art. 11, dotyczącym warunkowego zawieszenia umieszczenia nieletniego w zakładzie poprawczym; w § 3 tego przepisu ustawodawca stanowi, że: „Jeżeli w okresie próby zachowanie nieletniego wskazuje na dalszą demoralizację (...), sąd rodzinny może odwołać warunkowe zawieszenie i zarządzić umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym”;

e) w art. 87, dotyczącym warunkowego zwolnienia nieletniego z zakładu poprawczego; w § 3 przewidziano, że: „Jeżeli w okresie próby warunkowo zwolniony uległ ponownie demoralizacji (...), sąd rodzinny może odwołać warunkowe zwolnienie i zarządzić umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym”;

f) w art. 4 § 1, w którym ustawodawca nie definiuje demoralizacji, w celu bliższego jej sprecyzowania, przykładowo (o czym świadczy sformułowanie „w szczególności”) ale wylicza okoliczności świadczące o demoralizacji. Przepis ten brzmi: „Każdy, kto stwierdzi istnienie okoliczności świadczących o demoralizacji nieletniego, w szczególności naruszenie zasad współżycia społecznego, popełnienie czynu zabronionego, systematyczne uchylanie się od obowiązku szkolnego lub kształcenia zawodowego, używanie alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawianie nierządu, włóczęgostwo, udział w grupach przestępczych, ma społeczny obowiązek przeciwdziałania temu, a przede wszystkim zawiadomienia o tym rodziców lub opiekuna nieletniego, szkoły, sądu rodzinnego, Policji lub innego właściwego organu”.

Społeczny obowiązek uzasadniają jednak jedynie względy moralne. Niewywiązanie się z tej powinności nie wywoła żadnych sankcji prawnych.

Powyższe wyliczenie zachowań zaliczonych ustawowo do takich, które stanowią o demoralizacji świadczy o tym, że również dla ustawodawcy jest to pojęcie dość płynne. W szczególności zwraca się uwagę na to, że w ustawie demoralizację określono jedynie objawowo, bez nawiązywania do właściwości psychologicznych i bez uwzględniania takiej właściwości tego zjawiska, jaką jest występowanie objawów zewnętrznych w pewnym nasileniu i wielokrotności²⁴.

Z treści art. 4 ustawy wynika, że wymienione w nim przykładowe zachowania, które mają świadczyć o przejawach demoralizacji nieletniego winna cechować trwałość i powtarzalność. Świadczą o tym użyte w tym przepisie sformułowania: „systematyczne”, „uprawianie”, „używanie”. Zważywszy, że pojedyncze zachowania nieletniego mogą być dokonywane pod naciskiem okoliczności zewnętrznych, w nauce kryminologii podkreśla się, że dopiero drastyczność pojedynczego zachowania pozwala z większym prawdopodobieństwem wnioskować o stanie demoralizacji jako jego wewnętrznej przyczynie. Wskazuje się również, że nawet popełnienie przez nieletniego czynu karalnego nie musi świadczyć o jego demoralizacji ponieważ proces wdrażania jednostki do samodzielnego i niezaburzonego funkcjonowania w społeczeństwie odbywa się w tym okresie jej życia, gdy psychika człowieka nie jest jeszcze w pełni stabilna, więc z reguły nie przebiega on bez zakłóceń²⁵.

Nie ulega wątpliwości, iż określenie „zdemoralizowany” może mieć pejoratywne zabarwienie i czasami wiązać się z ryzykiem stygmatyzacji nieletniego, zwłaszcza w przypadku dolnej granicy wiekowej. Wobec dziecka, które nie jest jeszcze w stanie dostrzec różnicy między dobrem a złem nie powinno być wszczynane postępowanie o przeciwdziałanie jego demoralizacji²⁶. Ustawa co prawda nie wskazuje dolnej granicy wieku nieletniości w przypadku objawów demoralizacji, niemniej trzeba zachować w tym względzie ostrożność. W nauce i praktyce sądowej ugruntował się pogląd, że nie powinno wszczynać się postępowania wcześniej niż

²⁴ M. Korcyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce*, Zakamycze 2001, s. 44-45.

²⁵ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 321.

²⁶ W. Klaus, *Dziecko przed sądem...*, op. cit., s. 104.

przed ukończeniem przez dziecko 10 lat²⁷ i pomijając incydentalne, szczególnie drastyczne przypadki, postępowania poniżej wymienionej granicy wiekowej z reguły się nie wszczyna.

Nie można pominąć również faktu, że w praktyce funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości odsetek eliminacji spraw nieletnich jest bardzo wysoki, wynosi bowiem około $\frac{1}{3}$ wszystkich spraw. Politykę zmierzającą do wyłączenia znacznej liczby nieletnich spod jurysdykcji sądowej (z których część za jakiś czas staje przed tym sądem, lub już jako dorośli przed sądem karnym) prowadzi się od lat. Pojawia się więc pytanie o celowość eliminacji tak dużej ilości spraw, zwłaszcza już na etapie postępowania wyjaśniającego, kiedy to wiedza o podsądnym jest nieznaczna. Od lat na łamach literatury prawniczej i kryminologicznej toczy się dyskusja, w której pojawiają się zastrzeżenia co do uprawnień dyskrecjonalnych sądu w sprawach nieletnich, w tym prawa do decydowania o całości biegu sprawy²⁸.

Po zakończeniu postępowania nieletni zostaje wyłączony z obszaru zainteresowań sądu. Wówczas proces demoralizacji z reguły pogłębia się, dziecko nadal jest poddawane kontrsocjalizującym wpływom środowiska rodzinnego i rówieśniczego, pozostawione samo sobie, bez wsparcia i pomocy instytucji opiekuńczych. Efekt tego jest taki, że znaczna część nieletnich trafia ponownie przed oblicze wymiaru sprawiedliwości, kiedy dokonają czynu karalnego lub kiedy proces demoralizacji jest już zaawansowany. Proces „społecznego wykołajenia” rozpoczyna się zwykle od drobnych, niekceptowalnych zachowań, które nie wywołują

²⁷ A. Strzembosz, *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1986, s. 129-131; A. Gaberle, *Kontynuacja i zmiana (o projekcie kodeksu nieletnich)*, „Państwo i Prawo” 2005 nr 4, s. 14-15.

²⁸ T. Bojarski w T. Bojarski, E. Skrętowicz, *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Lublin 2001, s. 19, uważa, że zastrzeżenia te nie są słuszne. H. Kołakowska-Przełomiec i D. Wójcik w H. Kołakowska-Przełomiec, D. Wójcik, *Selekcja nieletnich przestępców przed sądem rodzinnym*, Wrocław 1990, s. 209-210, stoją na stanowisku, iż szerokie kompetencje sądu są w zasadzie słuszne, ale decyzje dotyczące selekcji powinny być podejmowane niezwykle rozważnie i bez zbędnego pośpiechu a często podejmowane są szybko, bez zebrania odpowiednich informacji o nieletnim i jego rodzinie. K. Adamik i M. Lisiecki postulują ograniczenie władzy dyskrecjonalnej sądu rodzinnemu w K. Adamik, M. Lisiecki, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich – próba oceny funkcjonowania niektórych zasad procesowych*, „Przegląd Sądowy” 1997, nr 7-8, s. 122.

żadnej reakcji społecznej. Taka postawa dorosłych sprawia, że poważnie wzrasta niebezpieczeństwo utrwalenia się zaburzeń procesu uspołecznienia²⁹. Ustawodawca wprowadził już w preambule ustawy wskazuje, że celem tego aktu prawnego jest również zapobieganie, niemniej profilaktyka ma w tym przypadku często charakter bardziej prawa pisanego niż stosowanego w praktyce.

Część nieletnich z przestępczości niejako „wyrasta” i w dorosłym życiu staje się wartościowymi obywatelami. Jednak część „zdemoralizowanych” nieletnich rozwija swoją „karierę przestępczą” finalnie dopuszczając się poważnych przestępstw. Kryminolodzy w takich sytuacjach często zadają pytanie³⁰: czy gdyby ci nieletni mieli odpowiednią opiekę w domu i w szkole oraz specjalny program wychowawczy doszłoby do popełnienia przez nich zbrodni w wieku 15 lub 16 lat?

Jak więc reagować na pierwsze objawy demoralizacji, zwłaszcza w przypadku najmłodszych dzieci, jeżeli z jednej strony w przypadku prowadzenia postępowania przed sądem istnieje ryzyko stygmatyzacji a z drugiej pozostawienie dziecka samemu sobie może pogłębiać i potęgować negatywne zachowania? Ustawodawca daje sądowi pewną „furtkę” w postaci przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. I tak np. na mocy art. 109 § 1 cytowanego aktu prawnego można wszcząć postępowanie gdy dobro nieletniego jest zagrożone. Zgodnie z przepisem art. 109 § 2 k.r.o sąd opiekuńczy może w szczególności:

1. zobowiązać rodziców oraz małoletniego do określonego postępowania, w szczególności do pracy z asystentem rodziny, realizowania innych form pracy z rodziną, skierować małoletniego do placówki wsparcia dziennego, określonych w przepisach o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej lub skierować rodziców do placówki albo specjalisty zajmujących się terapią rodzinną, poradnictwem lub świadczących rodzinie inną stosowną pomoc z jednoczesnym wskazaniem sposobu kontroli wykonania wydanych zarządzeń;

²⁹ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001, s. 64.

³⁰ I. Rzeplińska, *Nieletni skazani w warunkach art.10 § 2 k.k.*, [w:] *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Wolters Kluwer Polska 2007, s. 518.

2. określić, jakie czynności nie mogą być przez rodziców dokonywane bez zezwolenia sądu, albo poddać rodziców innym ograniczeniom, jakim podlega opiekun;

3. poddać wykonywanie władzy rodzicielskiej stałemu nadzоровi kuratora sądowego;

4. skierować małoletniego do organizacji lub instytucji powołanej do przygotowania zawodowego albo do innej placówki sprawującej częściową pieczę nad dziećmi;

5. zarządzić umieszczenie małoletniego w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka albo w instytucjonalnej pieczy zastępczej albo powierzyć tymczasowo pełnienie funkcji rodziny zastępczej małżonkom lub osobie, niespełniającym warunków dotyczących rodzin zastępczych, w zakresie niezbędnych szkoleń, określonych w przepisach o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej.

Część z powyższych rozwiązań, zwłaszcza tych, które nie zmieniają środowiska małoletniego, można zastosować w sytuacji, gdy nieletni ma zbyt niską granicę wiekową na wszczynanie postępowania na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, istnieje zagrożenie stygmatyzacją lub wątpliwości co do faktu zagrożenia demoralizacją. Przepis ten może spełnić zadania profilaktyczne i sprawdzające faktyczną sytuację nieletniego, bez jednoczesnego zagrożenia napiętnowaniem samego dziecka.

Bibliografia

1. Adamik K., Lisiecki M., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich – próba oceny funkcjonowania niektórych zasad procesowych*, „Przegląd Sądowy” 1997, nr 7-8.
2. Bafia J., *Wokół idei przewodnich nowego prawa o nieletnich*, „Przegląd Penitencjarny i Kryminologiczny” 1984, nr 4.
3. Batawia S., *Konferencja poświęcona przestępczości nieletnich w młodszych rocznikach wieku (zorganizowana przez Zakład Kryminologii INP PAN)*, „Państwo i Prawo” 1961 nr 1.
4. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2007.
5. Bojarski T., Skrętowicz E., *Teoretyczne i praktyczne problemy stosowania ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Lublin 2001.
6. Bojarski T., Skrętowicz E., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z komentarzem*, Lublin 2002.
7. Bojarski T., Skrętowicz E., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2011.

8. Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001.
9. Gaberle A., *Kontynuacja i zmiana (o projekcie kodeksu nieletnich)*, „Państwo i Prawo” 2005 nr 4.
10. Gaberle A., Korcyl-Wolska M., *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Gdańsk 2002.
11. Górecki P., Stachowiak S., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2010.
12. Gromek K., *Komentarz do ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, Warszawa 2004.
13. Grześkowiak A., *Reforma postępowania z nieletnimi. Uwagi ogólne na temat materialnoprawnych rozwiązań ustawy z 26 X 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich*, „Studia Prawnicze” 1984, nr 1-2.
14. Grześkowiak K., Krukowski A., Patulski W., Warzocha E., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 1984.
15. Harasimiak G., *Demoralizacja – podstawowe pojęcie w postępowaniu w sprawach nieletnich*, [w:] J. M. Stanik i L. Woszczyński (red.), *Przestępczość nieletnich. Aspekty psychospołeczne i prawne*, Katowice 2005.
16. Indeckie K., Maliszewska H., *Sądowe środki przeciwdziałania patologii wobec dzieci i młodzieży*, [w:] A. Krukowski (red.), *Dewiacje społeczne i ich kontrola w Polsce*, Warszawa 1992.
17. Klaus W., *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości nieletnich*, Warszawa 2009.
18. Kołakowska-Przełomiec H., Wójcik D., *Selekcja nieletnich przestępców przed sądem rodzinnym*, Wrocław 1990.
19. Korcyl-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich w Polsce*, Kraków 2001.
20. Krukowski A., *Problemy zapobiegania przestępczości*, Warszawa 1982.
21. *Mały słownik języka polskiego*, S. Skorupka, H. Auderska (red.), Warszawa 1968.
22. Jasiński J. (red.), *Zagadnienia nieprzystosowania społecznego i przestępczości w Polsce*, Wrocław 1978.
23. Rzeplińska I., *Nieletni skazani w warunkach art.10 § 2 k.k.*, [w:] *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Wolters Kluwer Polska 2007.
24. *Słownik języka polskiego*, W. Doroszewski (red.), Warszawa 1960, t. II.
25. Strzembosch A., *System sądowych środków ochrony dzieci i młodzieży przed niedostosowaniem społecznym*, Lublin 1986.
26. Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży*, Kraków 2000.
27. Urban B. (red.), *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, Kraków 2001.
28. Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich z 26 października 1982 r. (tekst pierwotny Dz. U. z 12 listopada 1982 r. Nr 35, poz. 228; tekst jedn. Dz. U. z 2010 r. Nr 33, poz. 178).
29. Zelder F., *Postępowanie opiekuńczo-wychowawcze*, Warszawa 1986.